

דיני נזיקין

פרשני התורה, ככלל, לא התייחסו להיבט הספרותי בפרשנות התורה, בפרט לא בפרשות העוסקות באופן מובהק בחוקים ובמשפטים. גם הפרשנים שנגעו בסידורן של פרשיות הסבירו בדרך כלל הסבר מקומי, שאיננו בא מתוך הסתכלות בפרשה בכללה.¹ מורי לתנ"ך, הרב אלחנן סמט, אמון על עיסוק בהיבט הספרותי של התנ"ך, והוא לימדני לגשת ללימוד הפרשה מן הכלל אל הפרט, אף בקובץ דינים; ומתוך ראייה רחבה של כלל הדינים לעמוד על משמעות סידורם, ואף על דקדוקיהם ופרטיהם. במאמר זה נציע פירוש לסדר הדינים בפרשת הנזיקין,² ננסה לעמוד על המסר שמעבירה לנו התורה דרך סידור הדינים, ולפתוח פתח ללימוד מדוקדק של פרטי הדינים.³

1. וזו לשון הראב"ע: "אומר לך כלל לפני שאחל לפרש, כי כל משפט או מצוה כל אחד עומד בפני עצמו. ואם יכולנו למצוא טעם למה דבק זה המשפט אל זה, או זאת המצוה אל זאת, נדבק בכל יכולתנו. ואם לא יכולנו, נחשוב כי החסרון בא מחוסר דעתינו" (הפירוש הארוך בתחילת פרשת משפטים, כ"א, ב).
2. זוהי הצעה אלטרנטיבית למאמרו של א' סמט, 'דיני נזיקין – מגילת זכויות האדם', **עיונים בפרשות השבוע** (סדרה ראשונה), פרשת משפטים, ירושלים תשס"ב, עמ' 217-223. במאמר זה באות על פתרון כמה בעיות שעולות בחלוקה שהוצעה על ידי הרב סמט, וכפי שנפרט להלן. במסגרת המאמר נציין פרשנים שהסבירו הסברים מקומיים לקשרים שבין הפרשיות.
3. רמב"ן בתחילת הפרשה ראה אמנם נושא כללי בפרשתנו – השלמות והרחבות לעשרת הדיברות, אך דווקא העמדת פרשתנו כ'נספח', מעלה שאלות בקשר לסידור הדינים, ששונה מאוד מסידורם בעשרת הדיברות. וזו לשונו: "טעם ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם – כי רצה להקדים להם המשפטים, כי כאשר היה בעשרת הדיברות הדיבור הראשון בידיעת ה', והשני באיסור ע"ז, חזר וציוה את משה 'כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם' (לעיל כ', יט), שתזהירם אתה עוד שיתנו לבם למה שראו ויזוהרו במצוות האלו שצויתם. כי אתם ראיתם – כנגד דיבור אנכי, ולא תעשון אתי – כנגד לא יהיה לך, להשלים ענין ע"ז, ואלה המשפטים – כנגד לא תחמוד, כי אם לא ידע האדם משפט הבית או השדה ושאר הממון יחשוב שהוא שלו ויחמדהו ויקחהו לעצמו... לכן נתן הקב"ה דינין אחר עשרת הדיברות. וכן יפרש באלה המשפטים המשפט בעבודה זרה (להלן כ"ב, יט), ובכבוד האב (שם כ"א, טו, יז), והרציחה (שם כ"א, יב, יד), והניאוף (שם כ"ב, יח), הנזכרים בעשרת הדיברות". בדרך שונה אך במעט, הלך הכלי יקר, שכתב על הפסוק "מכה איש ומת" (כ"א, יב): "רבים השתדלו ליתן סדר לכל המצות שבפרשה זו, וכן מצאתי בתולדות יצחק ובמהר"א, ולא ישרו דבריהם בעיני. על כן לא ראיתי להאריך בזיכרונם. ואומר אני, כשם שהתחיל ב'כי תקנה עבד

א. תחומיה של פרשת הנזיקין, וחלוקתה לשתי מחציות שוות

בפסוק "מכה איש ומת מות יומת" (שמות כ"א, יב) פותחת התורה את דיני הנזיקין בפרשת משפטים. דיני הנזיקין הם דינים הנוגעים ליחסים החברתיים והם מכוונים לבניית חברה תקינה על פי הנהגת התורה. לפיכך נראה, כי דינים אלו מסתיימים כאשר עוברים לדון במישור דינים שונה, דינים שבין אדם למקום – "מכשפה לא תחיה. כל שכב עם בהמה מות יומת. זָבַח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו" (שם כ"ב, יז-יט).

פרשת הנזיקין בתחום זה (שם כ"א, יב - כ"ב, טז) כוללת ארבעים ושניים פסוקים, והיא מתחלקת לשתי מחציות שוות באורכן:

- א. שמות כ"א, יב-לב – עשרים ואחד פסוקים העוסקים באדם שהוזק ('נזקי אדם').
- ב. שמות כ"א, לג - כ"ב, טז – עשרים ואחד פסוקים העוסקים בממון שהוזק ('נזקי ממון'⁵).

לחלוקה זו של הפסוקים, על פי הניזוקים ולא על פי המזיקים,⁶ יש משמעות בכמה מישורים, שהמרכזי שבהם הוא התייחסות התורה לתוצאת הנזק – במי הייתה הפגיעה, יותר מאשר לשאלת מעשה ההיזק – מי היה הפוגע וכיצד.

עברי', כי הוא כנגד דבור אנכי, ודבור אנכי ודאי כולל כל הדברות שבין אדם למקום עד לא תרצח, כך התחיל כאן 'מכה איש', שהוא דבור לא תרצח, והוא כנגד אנכי, וראש לחמשה דברות אחרונות שבין אדם לחבירו. ולא תרצח כולל כולם, כי גם העושה עול בממון נקרא מכה איש, כי נפש הוא חובל. ובטוב ההשקפה הצרופה נזכרו בפרשה זו כל עשרת הדברות".

4. כלשון התוספתא בבא קמא פ"א ה"א, מהד' ליברמן עמ' 1.
5. לעתים בא השם 'נזקי ממון' לנזקים הנגרמים על ידי ממונו של האדם, בניגוד לנזקים הנגרמים על ידי האדם עצמו – 'נזקי גופו' (כזו, למשל, היא החלוקה שעושה הגמרא לשיטת שמואל, בין אבות הנזיקין הנזכרים במשנה לבין אבות הנזיקין הנזכרים בברייתא דר' אושעיא – "בנזקי ממון קמיירי, בנזקי גופו לא קמיירי" – בבא קמא ד ע"ב). ואולם, יש מקום לכנות בשם 'נזקי ממון' את הנזקים הנגרמים לממונו של האדם, בניגוד לנזקים הנגרמים לאדם עצמו – 'נזקי אדם' (חלוקה כזו מצינו בדברי רש"י שם לשיטת רב: "תנא אדם דאזיק שור – כלומר נזקי ממון, דהא מבעה דומיא דבור קתני, ובור לא מיירי בנזקי אדם דרחמנא פטריה לגמרי"; גם הרמב"ם מכנה את ההלכות העוסקות בנזקים הנגרמים לממון בשם הלכות 'נזקי ממון', בניגוד להלכות 'חובל ומזיק' העוסקות בפגיעה באדם).
6. חלוקה זו של הפרשה, באה בניגוד לחלוקת הפרשה בין הדינים של האדם המזיק באופן ישיר, לבין הדינים העוסקים בנזיקין שנגרמים על ידי ממונו של האדם, או כתוצאה עקיפה של מעשיו. חלוקה כזו הציע א' סמט (לעיל, הערה 2, עמ' 217) בתוחמו את הפרשה עד נזקי האש (לא כולל דיני שומרים), ובכך הגיע לפרשה המשתרעת על פני שלושים ואחד פסוקים, המתחלקים לשתי מחציות שוות באורכן: א. כ"א, יב-כז – שישה עשר פסוקים, העוסקים באדם המזיק במזיד או בשגגה; ב. כ"א, כח - כ"ב, ה – חמישה עשר פסוקים, העוסקים ברובם בנזיקין הנגרמים על ידי ממונו של האדם, או כתוצאה עקיפה של מעשיו.

מבחינת הגדרת תחומיה הפרשה כוללת את כל דיני הנזיקין, בהגדרתם הרחבה: דיני נזקים הנגרמים על ידי ממונו של האדם,⁷ דיני שומרים ושליחת יד,⁸ דיני גנבה, תשלומי כפל, ארבעה וחמישה, ודין המפתה שפוגם בבתולה.⁹ יצוין, כי בחלוקת דיני הנזיקין על פי הניזוקים – הדין של שור שנגח אדם (כ"א, כח-לב) מצוי במחצית הראשונה של פרשת הנזיקין, ואילו דין שור שנגף שור (שם, לה-לו) מצוי במחצית השנייה של הפרשה. מחלוקה זו ניתן להבין מפני מה ניתקה התורה בין שתי הפרשיות העוסקות בשור המזיק: דיני שור שנגח אדם – שייכים לדיני אדם הניזוק, ואילו דיני שור שנגף שור – שייכים לדיני ממון שניזוק. בין שני הדינים הללו הציבה התורה את דיני הבור (שם, לג-לד), הפותחים את דיני ממון הניזוק, מפני שדווקא הבור הוא אב טיפוס לכל נזקי ממון.¹⁰

7. "ארבעה אבות נזיקים: השור והבור והמבעה וההבער" (בבא קמא פ"א מ"א).
8. "שלשה עשר הן אבות נזיקין: השור והבור המבעה וההבער, שומר חנם והשואל נושא שכר והשוכר, נזק וצער ריפוי שבת ובשת" (תוספתא בבא קמא פ"ט ה"א, מהד' ליברמן עמ' 42; וכן הוא בבבלי, ד ע"ב, בשם ר' אושעיא, ובירושלמי, פ"א, ב ע"א, בשם ר' חייא). א' סמט (לעיל, הערה 2, עמ' 217) הוציא את דיני שומרים מפרשת הנזיקין, והעמידם כעניין לעצמו. לדבריו, הפסוק הפותח את פרשת השומרים: "כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור וגנב מבית האיש אם ימצא הגנב ישלם שנים" (שמות כ"ב, ו), מהווה גשר בין דיני נזיקין, שבהם נזכר גם דין הגנב, לבין דיני שומרים. לדברינו, אין צורך בהבחנה דקה זו.
9. "תני ר' חייא, עשרים וארבעה אבות נזיקין: תשלומי כפל, ותשלומי ארבעה וחמשה, וגנב, וגזלן, ועדים זוממין, והאונס, והמפתה, ומוציא שם רע, והמטמא, והמדמע, והמנסך, והני תליסר [= ואותם שלושה עשר שמנה ר' אושעיא]" (בבא קמא ד ע"ב). בפרשת משפטים לא באו דיני עדים זוממים, האונס, מוציא שם רע, והמטמא, והמדמע, והמנסך. לשלושת האחרונים אין מקור מפורש בתורה, והם דיני היזק שאינו ניכר, הנזכרים במשניות בפרק הניזוקין, שעניינם דינים שנאמרו מפני תיקון העולם ודרכי שלום (גיטין פ"ה מ"ד). ולשיטת ר' יוחנן בגמרא, התשלום בהיזק שאינו ניכר הוא רק קנס מדרבנן (גיטין נג ע"א). הגדרת עדים זוממים כנזק איננה פשוטה כלל, מפני שלמעשה הם לא חיסרו את הניזק ממון, ורק זממו לעשות לו רע. מטעם זה, לשיטת ר' עקיבא עדים זוממים הם רק קנס ולא ממון, ואין הם משלמים בהודאת עצמם (מכות ב ע"ב ועוד). בנוסף, הגמרא התקשתה לשייך את דין עדים זוממים לשאר דיני הנזיקין, מפני שהם לא עשו מעשה, ורק הזיקו בדיבורם ("והא עדים זוממין דיבורא דלית ביה מעשה הוא"), עד שהוזקה הגמרא ליישב "אע"ג דלית ביה מעשה, רחמנא קרייה מעשה, דכתיב (דברים י"ט, יט): 'זעשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו'" (בבא קמא ה ע"א). ומכאן גם הפער בין מוציא שם רע לשאר דיני הנזיקין: "והא מוציא שם רע, דדיבורא הוא" (שם). פרשה לעצמה בתורה היא דין המוציא שם רע ודיני האונס, בנערה בתולה, מאורסה ונשואה (דברים כ"ב, יג-כט; על חלוקת פרשה זו נעמוד במקום אחר, בעז"ה). בדינים אלו יש צד של פגיעה גופנית, ויש מקום גם לעונש מוות. בפרשת משפטים בא רק דין המפתה, בתוך החלק של נזקי ממון, מפני שאין במעשה הפיתוי פגיעה גופנית או רגשית, ויש בו רק הפסד ממון לאבי הנערה – הפסד מוהר הבתולות.
10. "אמר רבא: וכולהו כי שדית בור בינייהו, אתיא כולהו במה הצד..." (בבא קמא ה ע"ב). כלומר, ניתן ללמוד את כל נזקי ממון מבור ומעוד אחד מהמזיקים.

ב. הקשיים בסדר הדינים במחצית הראשונה – נזקי אדם

נתבונן בסדר הדינים במחצית הראשונה:

- א. הכאה הגורמת למוות בבן חורין: "מכה איש ומת מות יומת. ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו ושמתי לך מקום אשר ינוס שמה. וכי יזד איש על רעהו להרגו בערמה מעם מזבחי תקחנו למות" (שמות כ"א, יב-יד).¹¹
  - ב. פגיעה בזולת, שאיננה מוות, אך דין הפוגע הוא מוות: "ומכה אביו ואמו מות יומת.¹² וג'נב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת.¹³ ומקלל אביו ואמו מות יומת" (שם, טו-יז).
  - ג. הכאה הגורמת לנפילה למשכב: "וכי יריבן אנשים והכה איש את רעהו באבן או באגרף ולא ימות ונפל למשכב. אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה רק שבתו יתן ורפא ירפא" (שם, יח-יט).
  - ד. הכאה הגורמת למוות של עבד: "וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט ומת תחת ידו נקם ונקם. אך אם יום או יומים יעמד לא יקם כי כספו הוא" (שם, כ-כא).
  - ה. מריבה בין אנשים, שגרמה בשגגה להפלת עובריה של אישה: "וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש כאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפללים. ואם אסון יהיה ונתתה נפש תחת נפש" (שם, כב-כג).
  - ו. דין הפוגע בגופו של בן חורין: "עין תחת עין שן תחת שן יד תחת יד רגל תחת רגל. כִּוְיָה תחת כויה פצע תחת פצע חבורה תחת חבורה" (שם, כד-כה).¹⁴
  - ז. הכאה הגורמת לפגיעה באיבריו של עבד: "וכי יכה איש את עינו עבדו או את עין אמתו ושחתה לחפשי ישלחנו תחת עינו. ואם שן עבדו או שן אמתו יפיל לחפשי ישלחנו תחת שְׁנוֹ" (שם, כו-כז).
  - ח. שור שנגח בן חורין: "וכי יגח שור את איש או את אשה ומת סקול יסקל השור ולא יאכל את בשרו ובעל השור נקי. ואם שור נגח הוא מתמל שלשם והועד
11. ראב"ע: "טעם להזכיר זה אחר זכר העבד והאמה, כי צריך לפרש משפט מכה עבדו ואמתו. וזה האיש הוא מישראל" (הפירוש הארוך כ"א, יב).
  12. ראב"ע: "ומכה – בעבור שהזכיר מכה איש ומת, הוצרך לפרש, כי יש מכה בלא מיתת המוכה שימות, כמו מכה אביו" (הפירוש הארוך כ"א, טו).
  13. ראב"ע: "וג'נב – אמר הגאון, למה נכנס זה הפסוק בין מכה אביו ובין מקלל אביו. והשיב, כי הכתוב לא ידבר רק על ההוה, כי הנגבים היו קטנים, ונגדלו בארץ נכריה לא יכירו אבותיהם, ויתכן שיכום ויקללום והעונש על הגנב" (שם, טז; וראה בפירוש הקצר).
  14. הפסוק הראשון מדבר על חסרון איברים, והפסוק השני על פגיעה שאיננה מחסרת איבר. בלשון חכמים מלמד הפסוק הראשון דין 'נזק', והפסוק השני מלמד דין 'צער'. וכתב הראב"ע: "ונזכר זאת הפרשה בעבור עין תחת עין, שן תחת שן, כי אחריו כתיב משפט עין העבד ושְׁנוֹ" (הפירוש הארוך כ"א, כג).

דיני נזיקין

בבעליו ולא ישמרנו והמית איש או אשה השור יסקל וגם בעליו יומת. אם כֹּפֵר יוֹשֵׁת עליו ונתן פֶּדִיָן נפשו ככל אשר יוֹשֵׁת עליו. או בן יגח או בת יגח כמשפט הזה יעשה לו" (שם, כח-לא).¹⁵

ט. שור שנגח עבד: "אם עבד יגח השור או אמה כסף שלשים שקלים יתן לאדניו והשור יסקל" (שם, לב).

מספר קשיים מתעוררים בסדר זה של הדינים:

1. דין הכאה הגורמת למוות של עבד (סעיף ד) מרוחק מדין הכאה הגורמת למוות של בן חורין (סעיף א).
2. דיני שְׁבֵת וריפוי (סעיף ג) קודמים לדיני הנזק והצער (סעיף ו).¹⁶
3. הפגיעה בגופו של בן חורין (סעיף ו) איננה קובעת פרשה לעצמה, והיא באה כהמשך לדין דמי הוולדות (סעיף ה).
4. דיני העבדים (סעיפים ד, ז, ט) אינם מרוכזים במקום אחד, אלא הם מפוזרים בין הדינים השונים.

ובאופן כללי, צריך לבאר את סדר הדינים במחצית זו, ועל פי מה נקבעה קדימות דין אחד על משנהו.

מתוך התבוננות כללית על מבנה המחצית ואפיונה, ננסה להתייחס גם לפרטי הדינים של נזקי אדם.

15. ראב"ע: "וכי יגח – הזכיר זאת הפרשה, בעבור אם יגח השור עבד או אמה" (הפירוש הארוך כ"א, כח).

16. במשניות סדר הדינים שונה: "החובל בחברו חייב עליו משום חמשה דברים: בנזק, בצער, בריפוי, בשבת ובבושת" (בבא קמא פ"ח מ"א). צריך לעיין בשאלה, מדוע בנזקי אדם שינתה המשנה מסדר התשלומים שמופיעים בתורה (שְׁבֵת, ריפוי, נזק, צער, בושת), לעומת נזקי ממון, שבהם שמרה המשנה על סדר הדינים שבתורה (בבא קמא פ"א מ"א: "ארבעה אבות נזיקין: השור, והבור, והמבעה וההבער". וברש"י – ב ע"א, ד"ה השור והבור כו'): "כסדר שהן כתובין בפרשה סדרן במשנה דפרשה ראשונה נאמרה בשור שניה בבור...". נראה, כי סדר הדינים במשנה הוא כסדר התשלומים. בתחילה יש נזק, ועם הנזק בא הצער. לאחר מכן צריך הוא רפואה, ובזמן שהוא מתרפא הוא שובת ממלאכתו. הבושה באה ממקום אחר, לפי המבייש והמתבייש, והיא יכולה ללוות את האדם כל החיים. ואם כן, צריך לברר על פי איזה סדר מסודרים התשלומים בתורה.

ג. מבנה הדינים של נזקי אדם: נזקי עבד ובן חורין¹⁷

אחד הדברים הבולטים במכלול הדינים של נזקי אדם, בניגוד למחצית השנייה של נזקי ממון, הוא ההתייחסות של התורה לדין העבדים. בהתייחסות זו ישנה אמירה ברורה ומחודשת של התורה – עבד שניזוק הוא גם אדם שניזוק, והדינים שלו שונים רק בפרטים מסוימים. בשלושה מקומות במחצית זו מתייחסת התורה לעבדים: הכאה הגורמת למוות של עבד (סעיף ד), הכאה הגורמת לפגיעה באיבריו של עבד (סעיף ז), ודין שור שנגח עבד (סעיף ט).

נראה להציע, שעניינה של פרשה זו הוא הצגת הזכויות והדינים של העבד הכנעני,¹⁸ והיא באה כהמשך לפתיחה של פרשת משפטים, שעסקה בדיני העבד העברי והאמה העבריינה, ובזכויותיהם. לאור זה, מציגה התורה את הדינים בבן חורין, וכניגוד והשלמה היא מציגה גם את דיני הנזיקין בעבד.

הצעה זו נתמכת בפירוש הראב"ע (הארוך), הן בתחילת הפרשה הן בהמשך, ביחס לדרך סידור הדינים:

ואין לאדם בעולם יותר קשה עליו מהיותו ברשות אדם כמוהו, על כן החל משפט העבד. וקדמונינו אמרו, כי עבד עברי הוא ישראל, וככה: 'וכי ימכור איש את בתו לאמה'. רק 'וכי יכה איש את שן עבדו' הוא כנעני. וככה: 'וכי יכה איש את עבדו'. וככה: 'אם עבד יגח השור' (הפירוש הארוך כ"א, ב).
'מכה איש – טעם להזכיר זה אחר זכר העבד והאמה, כי צריך לפרש משפט מכה עבדו ואמתו. וזה האיש הוא מישראל' (שם, יב).

17. במאמר של א' סמט על פרשת משפטים ('עבדות', עיונים בפרשת השבוע [סדרה שנייה], ירושלים תשס"ד, עמ' 327-347), יש עיסוק בדיני העבד הכנעני בתורה. בנקודות מסוימות כיוונתי לדבריו שם, ונראה שהדברים כאן משלימים את התמונה המופיעה במאמרו, עם שילוב הפרשנות במבנה הפרשה.

18. סתם 'עבד' בתורה הוא עבד כנעני, כמפורש בפסוק 'ועבדך ואמתך אשר לך מאת הגוים אשר סביבתיכם מהם תקנו עבד ואמה' (ויקרא כ"ה, מד). וזו לשון רמב"ן (שמות כ"א, ז): 'וכך הוא, שאין עבד עברי נקרא עבד סתם'. רק על עבד כנעני שייך לומר, כאשר אדונו מכהו: 'כי כספו הוא' (שמות כ"א, כא; ועיין רש"י על פי המכילתא), כלשון התורה בנוגע לאכילת הפסח: 'וכל עבד איש מקנת כסף ומלתה אותה' (שמות י"ב, מד).

בעבד עברי עוסקת התורה בשלושה מקומות בלבד: א. בתחילת פרשת משפטים, והתפרש בתורה: 'כי תקנה עבד עברי' (שמות כ"א, ב); ב. בפרשת בהר: 'וכי ימוך אחיך עמך ונמכר לך' (ויקרא כ"ה, לט). כאן מפרידה התורה בין 'אחיך' לבין ה'עבד': 'לא תעבד בו עבד עבד' (שם, וכן: 'לא ימכרו ממקרת עבד' (שם כ"ה, מב); ג. בפרשת ראה: 'כי ימכר לך אחיך העברי' (דברים ט"ו, יב). כאן אמנם נזכרת אפשרות של רציעה, כאשר אומר העבד שאינו רוצה לצאת – 'והיה לך עבד עולם' (שם, יז).

שאר דיני עבד בתורה מתייחסים לעבד כנעני, כפי שניתן להיווכח מן ההקשר בפסוקים הבאים: שמות כ', ט; יג; ויקרא כ"ה, ו, מו; דברים ה', יג; יז; י"ב, יח; ט"ז, יא-יד; כ"ג, טז.

דיני נזיקין

'ונזכר זאת הפרשה בעבור עין תחת עין, שן תחת שן, כי אחריו כתיב משפט עין
העבד ושנו' (שם, כג).
'וכי יגח – הזכיר זאת הפרשה, בעבור אם יגח השור עבד או אמה' (שם, כח).¹⁹

אם כן, ננסה לראות את הדינים העוסקים בנזקי בן חורין מול דיני העבדים, ובה
להבין את סדר הדינים במחצית זו.

הדין הראשון בעניין העבד הוא: "וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט ומת
תחת ידו נקם ינקם. אך אם יום או יומים יעמד לא יקם כי כספו הוא" (שמות כ"א,
כ-כא). יש כאן שני דינים אפשריים לאור התוצאה של הכאת עבד בשבט: אם העבד
מת מיד ("תחת ידו") – דינו מוות ("נקם ינקם"). ואם לא מת מיד ("יום או יומים
יעמד") – אינו נענש ("לא יקם").

נראה, כי לאור דין זה צריך לקרוא גם את הדינים העוסקים בבן חורין, כשני
דינים המתפרטים מהכאה: אם כתוצאה מההכאה האיש מת ("מכה איש ומת" –
כ"א, יב) – דינו הוא מוות ("מות יומת" – שם), ואם לא מת כתוצאה מהמכה
("והכה...²⁰ ולא ימות ונפל למשכב" – כ"א, יח) – אינו נענש, ורק חייב לרפאו ולתת
שבתו ("ונקה המכה רק שבתו יתן ורפא ירפא" – שם, יט).²¹ לאור התאמה זו בין
הדינים, מתבקש הסבר לשאלה, מדוע אין האדון משלם את השבת והריפוי של עבדו,

19. בפירוש הקצר נתן הראב"ע בתחילת הפרשה כלל מקיף לדינים בפרשת משפטים, ופירט את
סידור הדינים לפי כלל זה. וזו לשונו: "וקודם שאפרש זאת הפרשה אומר בה כלל, שכל מצוה
ומשפט בפני עצמו עומד. גם יש כדמות סמך להדבק הפסוקים. והעיקר: שלא יעשה אדם
חמס, ויכריח מי שהוא מעט ממנו ביכולת. והחל מהאונס שהוא בגוף להעביד העבד. ואחר
כן הזכיר האמה. והזכיר מכה איש (כ"א, יב) בעבור שהוא צריך וכי יכה איש את עבדו (כ).
והזכיר מכה אביו (טו) ואפי' המקלל (יז) להפריש בין המוכים. והזכיר וגונב איש ומכרו (טז)
בעבור העבד להפריש בין יהודי ומתיהד כאשר אפרש. והזכיר משפט עין תחת עין (כד)
להפריש בין עין ישראל ועין עבד. והזכיר נגיחת השור (כח) להזכיר משפט העבד שימית.
והזכיר משפט וכי יפתח איש בור (לג) להפריש בין שור שמת בבור או נגנב. וכל זה בעבור
ונמכר בגנבתו (כ"ב, ב). ואחר כן הזכיר החמס בממון, והחל בשדה ובכרם (שם, ד), שהם
עיקר. ואחר כן מה שהוציאה הארץ בגדיש וקמה (ה). ושומר חינם ושומר שכר והנשאל (ו-
יד). ואחר כן הבתולה שיכריחנה, כי היא קטנה, על כן אמר וכי יפתה (כ"ב, טו). והזכיר
מכשפה אחריה (יז) בעבור שיבקש האוהב הנערה דברי כשפים למלאות תאוותו. והזכיר
הבהמה (יח) כי אין לה פה שתצעק ויושיעוה השומעים מיד השוכב וכו' [עד סוף הפרשה,
ש"ו] הפירוש הקצר כ"א, א).

20. יש להוכיח שהייתה זו מכה שראויה להמית גם מלשון התורה "והכה איש את רעהו באבן או
באגרף" (כ"א, יח; והשווה: "ואם באבן יד אשר ימות בה הכה וימת רצח הוא מות יומת
הרצח" – במדבר ל"ה, יז), גם מתוך הדגשת התורה "ולא ימות", וגם מן הדין שלמדו כאן
חז"ל מהפסוק "ונקה המכה" שחובשים את המכה "עד שנראה אם יתפא זה" (רש"י).

21. נראה שיש כאן גם הקבלה לשונית מכוונת: "אם יקום... ונקה" (יט) – "נקם ינקם... לא יקם"
(כ-כא).

ועל זאת משיבה התורה: "כי כספו הוא" (שם, כא),²² ובוודאי חייב האדון לרפאו, והוא גם זה שמפסיד את השבת של עבדו.²³

דינים א-ד (פס' יב-כא) תופסים כמחצית (עשרה פסוקים) מן המחצית העוסקת בנוקי אדם. בחלק זה הושו דני בן חורין לדני עבד, מפני שמדובר כאן על הכאה מכוונת של אדם, שמוכה מתוך כוונה להזיק.²⁴

הדין השני בעניין העבד הוא הכאה הגורמת לפגיעה באיבריו של העבד: "וכי יכה איש את עין עבדו או את עין אמתו ושחתה לחפשי ישלחנו תחת עינו. ואם שן עבדו או שן אמתו יפיל לחפשי ישלחנו תחת שנו" (שם, כו-כז). כאן מצוינת פגיעה שיש בה מעשה השחתה בגופו של העבד. על פגיעה כזו לא ניתן לפצות את העבד כעבד, ויש הכרח לשלחו לחופשי תחת עינו.

בהקבלה לדין זה, גם הפוגע בגופו של בן חורין איננו יכול לפצותו, וחייב הוא לתת "עין תחת עין שן תחת שן" (כ"א, כד).²⁵ דין זה איננו מוצג בתורה כתשלום

22. אמנם, יש חילוק קטן בין השניים: כאשר העבד עומד יום או יומיים ולאחר מכן הוא מת, המכה פטור על מיתת העבד, אך במקרה מקביל בבן חורין יהיה חייב על מיתתו. אולם, דין זה איננו נובע מפחיתות של חיי העבד, שהרי מי שמכה עבד כנעני של אחרים חייב על הריגתו גם אם עמד יום או יומיים (ראה רש"י לפסוק כא), אלא מתוך כך ש"כספו הוא", וצריך שתהיה לו אפשרות להכות את עבדו בשבט כדי להטיל עליו מרות (השווה לדברי רשב"ם בפסוק כ: "בשבט – בדבר שאדם רגיל להכות את עבדו להוכיחו, אבל בחרב לפי הפשט [אפילו] לאחר יום או יומים אם [ימות] חייב מיתה, שאין זה דרך תוכיחה אלא דרך רציחה", ובפסוק כא: "כי כספו הוא – ודינו להכותו דרך תוכיחה").

23. החובל בעבד עברי שלו אינו חייב בשבת, כפי שמובא במשנה: "החובל בעבד עברי חייב בכלן, חוץ מן השבת – בזמן שהוא שלו" (בבא קמא פ"ח מ"ג).

24. התורה כוללת בדינים אלו גם את מי שאיננו מכה במזיד ("ואשר לא צדה"). אמנם, מתוך סדר הדינים נראה, כי עיקר הדין כאן הוא המכה במזיד, ולכך פתחו בדינו ("מות יומת"), וסיימו בחומרת הדין שלו ("מעם מזבחי תקחנו למות"). בין דיני הרוצח במזיד כללו גם את דין מי שלא צדה, ולו אין משפט מוות, והוא יכול לנוס על נפשו. אמנם, גם כאן יש סוג של "כוונה" – "והאלהים אנה לידר" – ואין כאן מצב שבו המכה הגיעה למקום שאיננו מכוון (כמו שנראה להלן, בנתכוון להרוג את זה והרג את זה).

בזה יש לבאר גם את מקומם של הדינים העוסקים בפגיעה בזולת, שאיננה מוות אך דין הפוגע הוא מוות (דין ב) – שהרי עיקר הכוונה כאן היא לבאר את דינו של המזיק חברו בכוונה תחילה, ולחלק בין מקרה שבו התממשה כוונת המכה, למקרה שבו המוכה לא מת כתוצאה מהמכה. אם כן, הדינים הללו שייכים לדין המכה שכוונתו התממשה, ודינם זהה – "מות יומת".

25. מכאן שיש מקום להערה נוספת בדיון המתמשך על פשוטו של מקרא ב"עין תחת עין", לעומת דרשת חז"ל שהוא ממון (מעין סיכום לנושא זה ניתן למצוא אצל י' קופרמן, פשוטו של מקרא, ירושלים תשס"א, פרק רביעי, עמ' 64-69). "עין תחת עין" ו"שן תחת שן" בבן חורין, מקביל לאמור בעבד "לחפשי ישלחנו תחת עינו" ו"לחפשי ישלחנו תחת שנו". כשם שאין מחיר לעינו של העבד, וכל מה שיכול האדון לעשות הוא רק לשלחו לחופשי, כך אין

עבור העין, אלא כאסון שאין לו כפרה ממונית – "שהוא ראוי לחסרו אבר או לחבול בו כמו שעשה, ולפיכך משלם נזק" (משנה תורה הלכות חובל ומזיק פ"א ה"ג). יצוין, כי אחד הפערים הבולטים בין שתי המחציות בדיני נזיקין, זו של נזקי אדם וזו של נזקי ממון, הוא שבנזקי ממון נזכר פעמים רבות השורש של"ם, שמשמעותו השלמת החיסרון.²⁶ לעומת זאת, בנזקי אדם לא נזכר שורש זה אפילו פעם אחת!

נראה, כי המכה את העבד, וסימא את עינו או הפיל את שינו, לא עשה זאת בכוונה תחילה, אלא במסגרת הרשות שיש לאדון להכות את עבדו. עם זאת, החמירה התורה במקרה שהתוצאה היא נטילת אבר, על מנת שלא יהא האדון אכזרי כלפי עבדו, וגם כאשר הוא מכה את העבד בשבט על מנת ליישר את דרכו, שלא יבוא לידי השחתת גופו.²⁷

מכאן ניתן להציע הסבר לכך, שאת דיני פגיעה בבן חורין פתחה התורה במריבה בין אנשים, שגרמה בשגגה להפלת עובריה של האישה: "וכי ינצו אנשים ונגפו אשה הרה ויצאו ילדיה ולא יהיה אסון ענוש יענש כאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפללים. ואם אסון יהיה ונתתה נפש תחת נפש" (שמות כ"א, כב-כג). בדין זה בא לידי ביטוי מקרה, שמתוך מריבה נגרמה פגיעה בדבר שלא היה צפוי שייפגע – ולדות ברחמה של האישה. וכאן מחלקת התורה בין מקרה שבו "לא יהיה אסון", למקרה שבו "אסון יהיה". במקרה שלא יהיה אסון, יש פיצוי על פגיעה ממונית, "כאשר ישית עליו בעל האשה". לעומת זאת, כאשר יהיה אסון, לא ניתן לדבר על עונש ממוני, והדין הוא: "ונתתה נפש תחת נפש".²⁸ כהמשך לדין זה, באה התורה לדון ב'אסון' נוסף – פגיעה גופנית שפוגע איש ברעהו,²⁹ וגם בזה קבעה התורה שאין תשלום לחסרון אבר, אלא עונש של "עין תחת עין".

- מחיר לעינו של בן חורין, וראוי היה שניטול את עין המזיק. וכשם שמחייבים אנו את האדון להפסיד את "כספו" ולשחרר את עבדו מפני שהזיק את עינו, כך נדרוש מן המזיק לשלם ממון לבן חורין שניזוקה עינו.
26. "תנו רבנן: תשלומי נזק – מלמד, שהבעלים מטפלין בנבילה" (בבא קמא י"ב), וברש"י: "תשלומי נזקו מלמד כו' – לשון השלמה משלים לו לניזק".
27. וזו לשון הראב"ע (הפירוש הארוך כ"א, כו): "וכי יכה – ציוה השם שיצא העבד חפשי תחת עינו או שנו, שלא יהא אדוניו אכזרי שיכנו מכה נמרצה. כי אם ישחית עינו, או אפילו שנו יצא מרשותו חפשי ויאבד ממונו".
28. רש"י: "רבתינו חולקין בדבר – יש אומרים נפש ממש, ויש אומרים ממון, אבל לא נפש ממש, שהמתכוין להרוג את זה והרג את זה פטור ממיתה ומשלם ליורשיו דמיו, כמו שהיה נמכר בשוק". אמנם, גם לפי מי שאומר "ממון", פשוטו של מקרא מורה על כך שראוי היה זה ליטול את נפשו בעד הנפש שנטל, ורק למעשה שמים נפש זו בממון, כפי שביארנו לעניין עין תחת עין.
29. ניתן להפליג ולומר, כי כמו שהאסון באישה ההרה נגרם בלא מתכוון, גם המחסיר איבר מחברו עשה זאת בלא כוונה. כלומר, לא מופיעה כאן 'הכאה' על מנת להרוג, וגם לא על מנת לפגוע בגוף (ואפילו לא כתוב: 'וכי יריבון אנשים והכה' כמו למעלה, אלא: "וכי ינצו"), אלא

ניתן לסכם ולומר, שהחלק השני בדינים של נזקי אדם עוסק ב'אסון' שאירע, בלא מתכוון. אסון זה גרם לפגיעה בלתי־הפיכה בגוף הנחבל, ומצד האמת אין לזה תשלום ממוני. לכן, דין החובל בנזק חורין הוא "עין תחת עין" וכד', ודין החובל בעבדו הוא "לחפשי ישלחנו תחת עינו".

הדין השלישי בעניין העבד הוא דין שור שנגח עבד: "אם עבד יגח השור או אמה כסף שלשים שקלים יתן לאדניו והשור יסקל" (כ"א, לב). לכאורה, עולה כאן פער בולט בין הפגיעה בעבד לבין הפגיעה בנזק חורין, שהרי הדין בנזק חורין הוא: "ואם שור נגח הוא מתמל שלשם והועד בבעליו ולא ישמרנו והמית איש או אשה השור יסקל וגם בעליו יומת. אם כפר יושת עליו ונתן פדין נפשו ככל אשר יושת עליו" (שם, כט-ל).³⁰ אבל, גם כאן תעלה התבוננות קצרה את הערך הגדול שנותנת התורה לעבד: דינו של שור שהורג בן חורין ודינו של שור שהורג עבד זהה: "השור יסקל". אולם, כאשר פוגעים בעבד, מעבר לפגיעה בגופו של העבד יש כאן גם פגיעה ממונית באדון, לפיכך צריך בעל השור לפצות את האדון על הפסד 'כספו'. כאן לא חילקה התורה בין עבדים שונים, ובכל מקרה צריך לתת "כסף שלשים שקלים" – גזירת הכתוב הוא, בין שהוא שוה אלף זוז, בין שאינו שוה אלא דינר" (רש"י). לא ניתן להעריך את שווי חייו של אדם, ואף לא את שווי האמתי של עבד, ורק ניתן לתת פיצוי קבוע לאדון על הפגיעה בכספו. סכום זה של שלושים שקלים מוכר מפרשת ה'ערכין', כערכה של אישה מבת עשרים שנה ועד שישים: "ואם נקבה הוא [היא קרי] והיה ערכך שלשים שקל" (ויקרא כ"ז, ד). סכום זה הוא סכום קבוע בטבלת הערכין, והוא הסכום שנקבע כפיצוי לאדונו של העבד,³¹ אך ודאי שאין בו 'תשלום' על חיי האדם.

מכל מקום, החלק השלישי של נזקי אדם עוסק בפגיעת שורו של אדם בזולתו, יהיה אשר יהיה.³² דינו של השור הנוגח זהה בכל אדם שהומת – "השור יסקל". אלא,

הייתה כאן רק מריבה בין השניים, שהביאה לתוצאה הרת אסון. על מנת לתמוך בסברה זו, נראה לציין כאן את דברי הגמרא "אדם באדם דלא שכיחא" (בבא קמא פד ע"ב). כלומר, לא שכיח שאדם יזיק בנזק בלתי־הפיך את גופו של חברו, ולפיכך אין גובים 'נזק' בבבל, במקום שאין בית דין סמוכים. לעומת זאת פוסק הרמב"ם, ששבת וריפוי גובים גם בבבל (הלכות סנהדרין פ"ה ה"י), ונראה מכאן, שלדעתו אלו הם דברים שמצויים (עיין ברדב"ז וב'כסף משנה', שם).

30. אמנם, גם בנזק חורין כאשר השור איננו שור נגח אלא שור תם, דין הבעלים הוא "ובעל השור נקי".

31. וכידוע, עבד כנעני שווה לאישה בכל דיניו (חגיגה ד ע"א, ובהרבה מקומות). השוואה זו לטבלת הערכין הובאה בספורנו ובחזקוני.

32. במדרשי ההלכה עומדים על כך שדווקא בפרשה זו נזכרים כל הניזקים האפשריים: איש או אישה, בן או בת, עבד או אמה. ומכאן למדו לשאר הניזקים, שגם בהם אין חילוק בשאלה מיהו הניזוק. נראה, שניתן להדגיש את הדברים לאור זה שאנו עומדים בסיום הדינים של 'נזקי אדם', במקום שבו נזכרת פגיעה באדם על ידי שור של הזולת, ואפילו בזה מדגישה

שכאשר הפגיעה היא בעבד, נוספת גם פגיעה ממונית באדוניו, ולכך נותנים כסף שלושים שקלים לאדון.³³

פסוק זה, המצביע על הפגיעה הממונית באדון, שנוספה על הפגיעה באדם, מהווה חוליה מקשרת למחצית השנייה, העוסקת כולה ב'נזקי ממון'.³⁴

לסיכום: שלושה חלקים יש ב'נזקי אדם': הכאה במתכוון הגורמת למוות או לנפילה למשכב, פגיעה גופנית שהיא בגדר 'אסון', ופגיעת ממונו של האדם בזולתו. ההדרגה בדינים הללו בולטת, ומבנה הפרשיות ברור: המחצית הראשונה מן המחצית, עוסקת באדם שמזיק באופן ישיר לאדם אחר (עשרה פסוקים). והמחצית השנייה עוסקת באחריותו של האדם על נזקיו, גם כשאינו מתכוון, ואפילו כאשר ממונו מזיק (אחד עשר פסוקים).

ד. הקשיים בסדר הדינים במחצית השנייה – נזקי ממון³⁵

נתבונן בסדר הדינים במחצית השנייה:

- א. דיני בור: "וכי יפתח איש בור או כי יכרה איש ב'ר ולא יכסנו ונפל שמה שור או חמור. בעל הבור ישלם כסף ישיב לבעליו והמת יהיה לו" (שמות כ"א, לג-לד).
- ב. דיני שור שנגף שור: "וכי יגף שור איש את שור רעהו ומת ומכרו את השור החי וחצו את כספו וגם את המת יחצון. או נודע כי שור נגח הוא מתמול שלשם ולא ישמרנו בעליו שלם שור תחת השור והמת יהיה לו" (שם, לה-לו).³⁶

התורה שאין חילוק בין הניזוקים – כל פגיעה באדם היא פגיעה שלא ניתן למחול עליה, ודינו של השור ההורג זהה בכולם: "השור יסקל".

33. וזו לשון המכילתא דרבי ישמעאל מסכתא דנזיקין משפטים פרשה יא, מהד' הורוויץ-רבין עמ' 287: "אם עבד יגח השור או אמה. אף עבד ואמה היו בכלל והמית איש או אשה, והרי הכתוב מוציאו מכללו להקל עליו ולהחמיר עליו, להקל עליו, שאם היה יפה מאה מנה נותן שלשים סלעים, להחמיר עליו, שאם לא שוה אלא דינר נותן שלשים סלעים". ויש להעיר, שכאשר נוגח השור אדם מישראל אמרה תורה "וגם בעליו יומת" – בידי שמים, וצריך ליתן כופר נפש ליורשים, אך בעבד לא יכול דין זה להתקיים ונותן שלושים שקלים לאדון.

34. יוער, כי פסוק זה הוא היחיד במחצית הראשונה, שנזכר בו 'כסף' (ואף כאן לא נזכר השורש 'שלם'). בפתחת המחצית השנייה אנו נתקלים מיד בתשלומים ובכסף: "בעל הבור ישלם, כסף ישיב לבעליו" (כ"א, לד). המחצית השנייה מסתיימת גם היא ב'כסף' – "כסף ישקל כמהר הבתולת" (כ"ב, טז), וגם שם הכסף משולם לאבי הנערה ולא לנערה עצמה, בשל הפגיעה העקיפה שנגרמה לו.

35. במחצית זו עסק גם א' סמט (לעיל, הערה 2), על פי החלוקה שהציע שם. בעיקר הדברים כיוונתי לדבריו, ועם זאת, בשל השוני בחלוקה והוספת הפסוקים של השומרים והמפתח, נראה כי יש קשיים הבאים לידי פתרון שלם יותר בחלוקה שלנו, וקשיים מסוימים שכלל אינם מתעוררים.

36. ראב"ע לשיטתו ממשיך לקשר את הדינים לעבד: "והזכיר הכתוב דבר השור עד שיגיע אל כי

- ג. דיני גונב בהמה, שטבחה או מכרה, או שנמצאה בידו: "כי יגנב איש שור או שה וטבחו או מכרו חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע צאן תחת השה. אם במחתרת ימצא הגנב והכה ומת אין לו דמים. אם זרחה השמש עליו דמים לו שלם ישלם אם אין לו ונמכר בגנבתו. אם המצא תמצא בידו הגנבה משור עד חמור עד שה חיים שְׁנַיִם ישלם" (כ"א, לז - כ"ב, ג).³⁷
- ד. דין צאנו של אדם שהזיק: "כי יבער איש שדה או כרם ושלח את בְּעִירָה וּבְעֵר אחר מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם" (כ"ב, ד).³⁸
- ה. דין האש: "כי תצא אש ומצאה קצים ונאכל גדיש או הקמה או השדה שלם ישלם המְבַעֵר את הבערה" (שם, ה).³⁹
- ו. דין שומר חנים:⁴⁰ "כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור וּגְנַב מִבֵּית הַאִישׁ אם ימצא הגנב ישלם שנים. אם לא ימצא הגנב ונקרב בעל הבית אל האלהים אם לא שלח ידו במלאכת רעהו. על כל דבר פשע על שור על חמור על שה על שְׁלֵמָה על כל אבדה אשר יאמר כי הוא זה עד האלהים יבא דבר שניהם אשר ירשיען אלהים ישלם שנים לרעהו" (שם, ו-ח).⁴¹

- יגנב איש שור או שה. וכל זה בעבור העבד שהוא נמכר בגנבתו, כי כן החל כי תקנה עבד עברי" (הפירוש הארוך כ"א, לו).
37. על פי חלוקת המסורה מהווה יחידה זו פרשה סתומה לעצמה. המחלק הנוצרי לפרקים בחר לפתוח פרק חדש בפסוק "אם במחתרת ימצא הגנב". נראה שהוא הבין, כי דין ארבעה וחמישה באדם ש'מזיק' לשור על ידי טביחה ומכירה, מתקשר עם הדינים של שור המזיק שור, ולעומת זאת הדין של הבא במחתרת פותח את דיני הגנב (בלא היזק), והוא מתקשר לדיני השומרים הבאים לאחר מכן. אמנם, המעיין יראה, שגם כאשר מדובר על גנבה בלא טביחה ומכירה, עוסקים בגנבת בעלי חיים, ונושא הפרשה הוא אחד כפי חלוקת המסורה.
38. ראב"ע: "כי יבער – גם זה דבק באשר למעלה, שהזכיר שיבוא הנזק על יד השור" (הפירוש הארוך כ"ב, ד).
39. ראב"ע: "כי תצא אש – גם זה דבק, כי ידבר על נזק השדה" (הפירוש הארוך כ"ב, ה).
40. בתורה לא התפרש כי מדובר בשומר חנים ולהלן בשומר שכן, וחז"ל (בבא מציעא צד ע"ב) פירשו כך על מנת להבחין בין הפרשות, ולהסביר את חילוק הדינים שביניהן. אבל, בפשוטו של מקרא נראה, כי החילוק הוא בין שומר כסף או כלים, לבין שומר בהמה. וכך פירש רשב"ם (כ"ב, ו): "בפרשה זו פוטר את השומר מגנבה ואבידה ובפרשה שנייה מחייבו בגניבה ואבידה, ופירשו רבותינו ראשונה בשומר חנם, שנייה בשומר שכן. ולפי פשוטו של מקרא פרשה ראשונה שכתב בה כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור, מטלטלין הם ולשומרם בתוך ביתו כשאר חפציו נתנן לו. לפי[כך] אם נגנבו בביתו פטור, כי שמרן כשמירת חפציו. אבל פרשה שנייה שכתב בה כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה לשמור, ודרך בהמות לרעות בשדה, ודאי כשהפקידם, על מנת לשומרם מגנבים הפקידם לו, ולכן אם נגנבו חייב". להלן נראה את היתרון שבפירוש זה, לעניין המבנה וסדר הדינים.
41. ראב"ע: "גם זה דבק, כי על דבר הגנבה ידבר להשלים משפטי הגניבות" (הפירוש הארוך כ"ב, ו).

- ז. דין שומר שכר: "כי יתן איש אל רעהו חמור או שור או שה וכל בהמה לשמר ומת או נשבר או נשבה אין ראה. שבעת ה' תהיה בין שניהם אם לא שלח ידו במלאכת רעהו ולקח בעליו ולא ישלם. ואם גנב יגנב מעמו ישלם לבעליו. אם טרף יטרף יבאהו עד הטרפה לא ישלם" (שם, ט-יב).
- ח. דין השואל והשכיר: "וכי ישאל איש מעם רעהו ונשבר או מת בעליו אין עמו שלם ישלם. אם בעליו עמו לא ישלם אם שכיר הוא בא בשכרו" (שם, יג-יד).
- ט. דין המפתה: "וכי יפתה איש בתולה אשר לא ארשה ושכב עמה מהר ימהרנה לו לאשה. אם מאן ימאן אביה לתתה לו כסף ישקל כמהר הבתולת" (שם, טו-טז).⁴²

במחצית הקודמת, גם כאן מתעוררים מספר קשיים:

1. מדוע פתחה התורה את נזקי הממון בדין הבור?⁴³
2. דיני אדם המזיק בגנבתו (סעיף ג) מפרידים בין שני דינים דומים – בהמה שמזיקה לבהמה (סעיף ב), ובהמה שמזיקה לשדה (סעיף ד).
3. דיני גנב (סעיף ג) לא נסמכו לשאר דיני אדם שמזיק, כלומר לדיני שומרים (סעיפים ו-ח) והמפתה (סעיף ט).
4. דיני הבור (סעיף א) מרוחקים מדיני האש (סעיף ה), על אף שאִלָּה נזקים דומים.
5. לפי איזה סדר נסדרו דיני השומרים (סעיפים ו-ח)?
6. מה מקשר בין דין המפתה (סעיף ט), לדיני שומרים (סעיפים ו-ח) ולדיני נזיקין (סעיפים א-ה)?

ובאופן כללי: מהו סדר הדינים במחצית זו, ועל פי מה נקבעה הקדימות של דין אחד למשנהו?

נסה להתייחס גם למחצית זו, מתוך התבוננות על מבנה המחצית ואפיונה.

ה. מבנה הדינים של נזקי ממון: על פי הניזוקים

ההבדל הבולט ביותר בין המחצית הראשונה לשנייה, הוא השימוש הנרחב בשורש

42. ראב"ע: "השלים לדבר על גניבת ממון, ועתה ידבר על גניבת הלב, הוא המפתה, כי ההווה לפתות הנערות, שאין דעתם שלימה" (הפירוש הארוך כ"ב, טו).

43. לכאורה מתאים יותר לפתוח בדין שור שנגף שור, כהמשך לשור שנגח אדם, שמופיע בסוף המחצית הקודמת. יצוין, כי בחלוקה שהצענו, באו על פתרון כמה מהבעיות שהעלה א' סמט בעניין נזקי השור, שכן אין תימה בכך שהתורה הפרידה את שתי הפרשיות העוסקות ב"קרן", והמחצית לא "פותחת בדיני שור שנגח אדם, עוברת לדיני בור, ושוב חוזרת לדיני שור שנגח שור" (א' סמט [לעיל, הערה 2], עמ' 218). בנוסף, אין צורך להידחק ולתרוץ ש"רק כאן סידור הדינים נקבע לפי המזיק, שכן אם היינו הולכים לפי הניזק, היתה פרשיה זו צריכה להיות דבוקה לדיני רוצח במזיד או בשגגה שלעיל, אולם מפני ההפרש הגדול שיש בין אדם שהרג אדם לבין שור שהרג אדם, נתייחד לפרשיה זו מקום שונה" (לשוננו, שם).

'שלם' במחצית השנייה, שורש שמשמעותו: השלמת חיסרון⁴⁴ והשבת המצב לקדמותו. שורש זה נזכר במחצית השנייה שמונה עשרה פעמים (!), ואפילו לא פעם אחת במחצית הראשונה. נראה כי הבחנה זו מבטאת יותר מכול את ההבדל שבין שתי המחציות: נזק לאדם לא ניתן להשלים, לעומת חסרון ממון – שניתן להשלימו. פעמים שהתשלום מתבטא רק בתשלום הנזק עצמו, ופעמים שהוא כולל גם קנס, המסייע להשבת המצב לקדמותו והעמדת הסדר על כנו. מכל מקום, זהו תשלום ממוני, שבאמת עומד בשורה אחת עם הנזק, לעומת העונשים המופיעים בנזקי אדם, שאינם משלמים באמת את הנזק.

מכאן נראה להציע, שסדר הדינים של נזקי ממון נקבע על פי הניזוקים, שהרי ניתן להשלים כל חסרון ממון, וצריך רק לדעת מה היה החיסרון.

הסוג הראשון של ממון שניזוק, הוא בהמתו של הזולת. הדינים העוסקים בהיזק לבהמה הם: דיני בור (סעיף א),⁴⁵ דיני שור שנגף שור (סעיף ב), ודיני גונב בהמה שטִבְּחָה או מְכָרָה, או שנמצאה בידו (סעיף ג). הסוג השני של ממון שניזוק, הוא השדה והיבול. כאן כלולים דין צאנו של אדם שהזיק לשדה אחר (סעיף ד), ודין האש שהזיקה לגדיש, קמה או שדה (סעיף ה). מכאן, עוברת התורה לעסוק בסוג נוסף של היזק ממון: שומר כסף או כלים, שפשע או שלח בהם יד (סעיף ו). לשם השלמת דיני השומרים, הביאה התורה גם את דינו של שומר בהמה (סעיף ז), ואת דין השואל והשכיר (סעיף ח). לבסוף, הביאה התורה את דין המפתה (סעיף ט), שיש בו הפסד של "מוהר הבתולות" לאב, ועל פי רצונו של האב יכול להסתיים בנישואין במקום בתשלומין.

נראה, כי גם במחצית זו יש באופן כללי שני חלקים: הראשון (סעיפים א-ה) – עוסק באחריות של האדם על נכסיו ועל עצמו, כדי שלא יזיק ממון חברו (עשרה פסוקים), והשני (סעיפים ו-ט) – עוסק באחריות של האדם לשמור על נכסי חברו (אחד עשר פסוקים).

התורה פותחת את הדיון בנזקי ממון בדיני הבור, לפי שהם מבטאים בצורה הטובה ביותר את החובה המוטלת על האדם, שלא ליצור נזקים.⁴⁶ דיני השור

44. "תנו רבנן: תשלומי נזק – מלמד, שהבעלים מטפלין בנבילה" (בבא קמא י ע"ב), וברש"י: "תשלומי נזקו מלמד כו' – לשון השלמה משלים לו לניזק".

45. דרשת חז"ל על הפסוק הנאמר בבור "ונפל שמה שור או חמור": "שור – ולא אדם, חמור – ולא כלים" (בבא קמא כח ע"ב), מבטאת גם את מיקומם של דיני הבור בתורה – בין נזקי אדם לנזקי כלים (ראה במאמרו של א' סמט [לעיל, הערה 2], עמ' 219).

46. אחריות האדם על בורו מודגשת בלשון התורה: "וכי יפתח... או כי יכרה... ולא יכסנו" (כ"א, לג). בנוסף, עמדו גם חז"ל על מרכזיותו של הבור בעיצוב דיני הנזיקין: "אמר רבא: וכולהו כי שדית בור בינייהו, אתיא כולהו במה הצד..." (בבא קמא ה ע"ב). כלומר, ניתן ללמוד את כל נזקי ממון מבור ועוד אחד מהמזיקים.

מבטאים את חיובו של האדם לשמור על בהמתו כאשר יש חשש שהיא תזיק.⁴⁷ דיני גונב בהמה נסמכו לדיני הבור והשור, שכן כולם עוסקים בנזקי בהמה, ולכן התרחקו זה מזה דיני שור שנגף בהמה ודיני צאנו שהזיק לשדה. גם דיני הבור מרוחקים מדיני האש מסיבה זהה, שכן אין התורה מחברת את המזיקים הדומים, אלא את הניזוקין הדומים, ולפיכך דין הבור צריך לפתוח את דיני נזקי בהמה, ודין האש צריך לחתום את נזקי הרכוש של גדיש או קמה. דיני שומרים פותחים באחריות האדם לשמור אפילו על כסף וכלים, וכל שכן על בהמה. אחריהם מביאה התורה את דין השואל והשכיר, שבהם מתבטאת אחריותו של האדם על ממון חברו, כאשר הוא קיבל רשות להשתמש בו. התורה מסיימת בדין המפתה, שגם הוא קיבל 'רשות' מן המפותה, אך הייתה כאן פגיעה בצד שלישי שאינו רוצה בכך – האב, שלו שייך מוהר הבתולות.

47. "ולא ישמרנו בעליו" (כ"א, לו), הנאמר בשור מועד.